

Zitierhinweis

Wernisch, Martin: review of: Carlos M. N. Eire, Reformations. The Early Modern World, 1450–1650, New Haven / London: Yale University Press, 2016, in: Český časopis historický, 2021, 4, p. 866–881, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/147eaf15b0624473bfd3144cdf5c0d42>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a–63a UrhG) zulässig.

Na tom se shodli i jiní posuzovatelé, kteří obratem uznali, že ve své oblasti bude smět platit za titul standardní. Jednotlivé diskusní výhrady, jež se pochopitelně také směly ozvat, při tomto tónu celkového uznání vyzněly mírně, až okrajově. Od Heckelovy knihy si smí slibovat užitek víceméně každý, kdo se při vlastním vyrovnávání s dějinami reformace dotýká některých aspektů právního uspořádání – a výjimek, jež tak činit nepotřebují, mnoho nebude. Znalými pohledy z užitečně nevšedních úhlů smí posloužit dokonce i vůdčím odborníkům, kteří přednostně užívají jiných přístupů. A ty, kteří se necítí být příliš pokročilými, může povzbudit zjištění, že obsáhlý text je při náročnosti látky a snaze o přesný výraz vlastně také docela čtivý; v recenzích zaznívá, že až překvapivě.

Další celkové přehledy od individuálních autorů

Irene DINGEL

Reformation. Zentren – Akteure – Ereignisse

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2016, 308 s., ISBN 978-3-7887-3032-1.

Geschichte der Reformation

(= Theologische Bibliothek, Bd. 5)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2018, 306 s., ISBN 978-3-7887-3203-5.

Carlos M. N. EIRE

Reformations. The Early Modern World, 1450–1650

New Haven – London, Yale University Press 2016, xx + 893 s.,

ISBN 978-0-3002-4003-0.

Od jednotlivých složek reformačních dějin, byť tak obsáhlých a významných, že s nimi lze pracovat jako s páteřními, se však ještě vrátíme (jak ohlášeno výše) k pokusům uvést jedinou knihou do jejich celkového komplexu. K výše představeným dílům Volkera Leppina a Thomase Kaufmanna má poměrně blízko, avšak vlastní kvality vykazuje a vlastní místo si zachová práce Irene Dingelové, profesorky církevních dějin a dějin dogmatu na Gutenbergově universitě v Mohuči a zároveň již dlouholeté, agilní ředitelky oddělení pro náboženské dějiny Západu v mohučském Leibnizově Institutu evropských dějin (IEG). V prvním vydání kniha čtenáře dostihla ještě před blížícím se vyvrcholením reformační dekadý pod prostým a všeobjímavým názvem „Reformace“, i když podtitul nabídl alespoň

o něco bližší orientaci, slibuje provést jejími „centry, aktéry a událostmi“. V přepracované podobě autorka spis znovu vydala již krátce po završení jubilejního desetiletí, spokojujíc se nyní s jediným nadpisem „Dějiny reformace“.

Kniha stojí svými rozměry mezi příbuznými díly zmíněných autorů; blíže kompaktní knížce Leppinové, ale přece jen je méně redukována na elementární výpovědi. Prostřední posici v jistém smyslu zaujímá také ve stylu podání. Zároveň by se ovšem dalo mluvit také o udržení odstupu: Dingelová se od počátku až do konce vyjadřuje v klidném, nepolemickém, vyvažujícím tónu. Vyhýbá se výpadům, šlehům i provokacím, jak leppinovským, tak kaufmannovským. Argumentaci obou soků zná a vystavuje se jí, avšak do jejich sporů se zatahovat nenechává. Kontinuita s diskontinuitou se pro ni vzájemně vylučují stejně málo jako koncepty transformace a epochy, jež integruje hned v úvodu (v 1. vyd. na s. 10n, ve 2. na s. 13n, přičemž je příznačné, že napodruhé vypouští i výslovnou zmínku o konfliktu interpretací, spokojujíc se s vlastními pozitivními formulacemi).

V tomto bodě však, jak už víme, není nijak zásadně vzdálená právě od Kaufmanna (kterého také v řečené zmínce o rozporech jako jejich protagonistu na rozdíl od Leppina nejmenovala); což lze ostatně pozorovat i v jiných ohledech. Rozdíly jsou nicméně také nápadné. Text Dingelové je ve srovnání s Kaufmannovými vskutku méně kořeněný – i fulminantní. Chce-li kdo, může její styl shledat konvenčnější. Nicméně zdrženlivost, jež se v něm zračí, umí působit i blahodárně a rozhodně nepostrádá svou funkčnost. Zvláště pak, je-li spojena s dalšími kvalitami: kniha Dingelové je přehledně vystavěna, její výklad je plynulý a bohatý na informace.

Čtenáři, který by se o dějinách reformace rád nechal spolehlivě informovat na výši současného bádání a šlo by mu při tom spíše o přehledný a kladně podaný celkový obraz než o katalog sporných a otevřených otázek, příp. by nechtěl upadnout do pastí stanovisek možná i plodných, avšak skrytě kontroverzních, může spis znamenitě posloužit opět jednou jako úvod i shrnutí. Nejspíše by se tedy osvědčil i jako učebnice, ačkoli tak není primárně zamýšlen. V německém prostředí se nabízí na výběr dost jiných, kterým nemíní konkurovat; poptávka, již autorka chtěla vyhovět, cílila spíše ke „knize pro čtení“ („*Lese-Buch*“, nikoli „*Lehrbuch*“), „přístupné všem zájemcům, nikterak pouze akademickému publiku“ (tak v 1. vyd. na s. 9).

Splní-li kniha ovšem očekávání, záleží pochopitelně také na těžiscích čtenářského zájmu. Autorka se svědomitě vynasnažila uvést na scénu epochu, „jež se vyznačuje mnohvrstevnatou interakcí theologických, politických, společenských i kulturních faktorů“ (s. 14; s. 11), nicméně nemohla je všechny zahrnout stejně

intenzivně. Svou nejvlastnější kompetenci je přece jen historickou církevní, a aby ji využila v plné síle, vědomě a přiznaně uplatnila jednotnou perspektivu, a to „theologicky či ideově dějinnou“ (s. 15; s. 12). V oblasti, jež se takto dostává do popředí, kniha může i při omezenějším prostoru nabídnout přidané hodnoty někdy dokonce i ve srovnání s Kaufmannovými mohutnými „Dějiny reformace v Německu“, jež se snažila perspektivy místy střídat a zevrubněji sledovala množství dalších cílů, takže v nich theologický obsah příležitostně ustupuje mediálně-dějinnému kontextu.

U Dingelové došlo oprávněného uznání, jak diferencovaně i při úspornosti prostředků seznamuje s vnitřní členitostí a pluralitou reformace – rozvinuvší se v prostředích vzájemně provázaných, ale zdaleka ne vždy pouze souladných, vedoucích mezi sebou kladně motivované rozhovory i naplňovaných ostrými vzájemnými konflikty, jak společné zásady správně uchopit a naplnit, a dělících se tak na skupiny vyvíjející se do různých směrů. Tohoto efektu autorka dosáhla právě pomocí vyzdvižení center a aktérů vedle událostí, ohlášeným podtitulem prvního vydání.

Její „Dějiny reformace“ nemůže nikdo vytknout, že by v nich, jak se v některých případech stává, vedle Luthera, náležitě oceněného ve své iniciační roli a obrovité autoritě, nepatříčně zanikl Philipp Melanchthon – který jakožto „pobočník“ doktora Martina ani nebývá řazen do trojice „velkých reformátorů“, a přitom v některých ohledech vyvinul ještě pronikavější vliv na formování protestantismu než slavní Švýcaři. Avšak chvála rovnovážnosti platí právě i ve vztahu k dalším reformačním střediskům vedle Wittenbergu, tj. Curychu i Ženevě – ale také Štrasburku. Jeho nepřehlédnutelné vyzdvižení na rovnorodou úroveň bylo naopak i v německé jazykové oblasti oceněno jako přínosné, a tím spíše by to asi mohlo platit pro oblast českou (i zde sice byl mezinárodní význam alsaského ohniska reformace, kde působila družina Martina Bucera, vnímán přinejmenším historiky Jednoty bratrské; uvědomění jeho svébytnosti však začasť bránilo zjednodušené přiřazování k „helvétské větvi“ protestantismu).

A ve stejném duchu lze do třetice zmínit, že až překvapivě obsáhlé presentaci se dostalo též „disidentům“, kteří se nedokázali zařadit do evangelických zemských církví, ať již zastupují spíše křtěnecký, spritualistický či antitrinitářský typ (zde se pravděpodobně projevil i vliv autorčina heidelberského učitele Gottfrieda Seebaße, jehož zájem zahrnoval oblasti konfesijními sympatiemi zhusta spíše rozdělované – ačkoli stejně jako jeho žačka sám nepostrádal konfesijní stanovisko, ze kterého je možné některé podstatné skutečnosti nahlížet zevnitř).

Vraťme se však ještě ke jmenovaným centrům, a povšimněme si, že všechna ležela v tomtéž říšském, německo-švýcarském prostoru, jakým se Kaufmann zabýval

právě v onom ze svých děl, jež pojal geograficky úžeji. V této souvislosti se vrátíme i k omezením spisu Dingelové – a sice v poměrně překvapivém momentu: začal-li Kaufmann dějinami reformace německé a posléze svůj záběr rozšířil na kontinentální, Dingelová se vydala opačným směrem, působícím na první pohled méně logicky.

Zde totiž dospíváme k nejvýraznější změně mezi oběma versemi její knihy. Ta původně sestávala ze tří částí: nejdelší a ústřední, z jejíhož názvu byl převzat podtitul celku, uvozené vyličením dobového „Zázemí (*Hintergründe*)“ v situaci na přelomu 15. a 16. století – a uzavřené „Vyzářováním (*Ausstrahlung*)“, jež mělo znázornit evropské rozměry, jichž reformace dosáhla, oblast po oblasti. Při vši stručnosti kapitolek tak jeden svazek skutečně obsáhl vše potřebné. Ze tří křídel obrazu však ve druhém vydání zbyly už jen dvě první.

Důvodů této změny celkem jistě bude víc, a některé z nich budou technické povahy. V jistém smyslu autorka přece jen pokročila dále směrem k původnímu cíli: nakladatelství si od počátku představovalo svazek polovičního rozsahu, čemuž byla schopna vyhovět teprve dodatečným krácením. Omezila-li se tudíž od počátku „na velká centra reformace v centrální Evropě, na rozhodující aktéry a směrodatné události“ (s. 9; s. 5), uložila si napodruhé ještě větší „soustředění na podstatné“ (s. 5). A ve skutečnosti je přece jen logické, že podržela právě ty pasáže, jež se jí i v zrcadle ohlasů vydařily nejvíce.

Upřednostnění tohoto jádra padly za obět vedle třetí části původního díla též oddíly z části prostřední – a nejen ty, jež odpovídajícím způsobem překračovaly říšské hranice (jmenovitě pasáž o hugenotských válkách), ale také jiné, věnované cestám a médiím šíření reformace i reformačnímu vzdělávání. V souladu s těmito úpravami byl zkrácen též seznam literatury, a úplně odpadly žel i rejstříky. Kniha tedy byla v jistém smyslu vylepšena – ale v jiném zároveň i ochuzena. A v zrcadle změn se mané ukázala svíravá obtíž (nejen) reformačního dějepiscectví: napětí mezi nutnostmi a možnostmi.

Základní dilema je ve své podstatě celkem prosté: synthesisa v plném smyslu nadále může být mnohem spíše individuálním než kolektivním výtvorem; zároveň však nikdo nemůže být specialistou na vše a pod tíhou stále narůstající masy dat i požadavků interdisciplinarity každý ve své míře nevyhnutelně klesá. U fenoménu tak bytostně mezinárodního, jakým reformace byla, je jejím historikům stále jasnější, že ji vlastně vůbec nejde adekvátně uchopit jinak než v konturách dalece přesahujících národní hranice; jenže v dějepisné praxi se tento nárok ukazuje jako meta opravdu náročná. Dingelová, jež si ho je při své funkci v Institutu evropských dějin dokonale vědoma, se pokusila výzvě dostát – ale jeví se velmi pravděpodobné,

že vlastně tatáž odpovědnost, která ji k tomu pudila, ji posléze přiměla i opatrně couvnout.

Kontinentální, ba ještě širší rozměr reformace není ani v novější podobě knihy zamlčen, pojmenován je však spíše povšechně, a obdobným způsobem je naznačeno i další šíření reformačních impulsů – jak na jiných územích, tak i přes hranice časové, vymezené opět jednou přibližně augsburským náboženským smírem, ale také smrtí Jana Calvina.

Z autorů v tomto ohledu směřlejších a přesto úspěšných uvedme ještě jednoho. I proto, že od kolegů již představených a stojících si navzájem relativně blízko, nakolik koneckonců všichni zastupují společné prostředí německé evangelické theologie, se nápadně odlišuje v řadě ohledů (v některých z nich by mohl platit rovnou za protichůdce Dingelové, ať již jde o překračování mezí, jež si určila, nebo i o přístupy). A navíc: jako bylo již u Lutherových biografií nezbytné alespoň na jednom příkladu znázornit silný podíl anglosaské jazykové oblasti na současném bádání o reformaci, bude tomu stejně i v tomto případě.

Se zřejmě nejúspěšnějším jednosvazkovým vylíčením reformace jako celku (ovšem ve svazku vskutku mohutném) se z řečeného prostoru přihlásil na prahu jubilea Carlos M. N. Eire, profesor dějin a religionistiky na elitní Yaleově universitě. Tedy americký historik; nikoli však příslovečný „bílý protestant“ a „etnický“ Anglosas či obecněji Germán, jací v této části světa i mezi reformačními dějepisci dlouho dominovali. Eire je „latinský“ římský katolík, který byl do Spojených států převezen v dětském věku na přání svých rodičů, persekovaných Castrovým režimem, z rodné Kuby – a je tak do jisté míry i osobním zázemím ustrojen, aby zastával pohled na předmět svého zájmu, jaký je dnes pro americkou vědu charakteristický: nezastavuje se před hranicemi konfesí, zemí, kontinentů a leccčeho dalšího.

Tímto směrem se v současnosti zachází někdy i tak daleko, že nad výhodami srovnávací perspektivy již začínají převažovat nevýhody rozostřených kontur. I Eireho dílo je třeba vystavit této kontrolní otázce. Leč sluší se rychle dodat, že uvedenou výhradu by šlo rozhodně snáze ilustrovat na řadě menších a povážlivějších zjevů, oproti nimž je tento autor, dnes již ostatně také badatel seniorního věku, zralým odborníkem schopným uměřeného a vyváženého podání. Jehož potřebě ho naučila v neposlední řadě i konfrontace zkušeností, na jedné straně s životem v odkryté komunistické diktatuře, na druhé s nepřiznané diktátorským sklonem módních názorových trendů, který se na amerických vysokých školách často pojí se světonázorově nesnášenlivým „levicovým progresivismem“.

Ani Eireho odvaha pojmout reformaci v rozměrech doslova globálních nevychází z přehnané smělosti, ale zúročuje letitou průpravu – na thematickém poli, na něž se utekl právě pro ožehavost moderních dějin latinské Ameriky, kde by pro něho bylo obtížnější vyslovovat se svobodně (jak přiznal např. v interview pro internetový magazín „*The Beacon*“),⁵ jako do oblasti bezpečně vzdálené, a přitom ve skutečnosti stále ještě s naší současností živě související.

Netuctové, subtilní vědomí vzdálených souvislostí je jistě jednou z hlavních příčin, jež knize zajistily úspěch, dosahující podobného přesahu domácího prostředí (v němž ovšem měl své epicentrum, vyjádřené udělením soutěžních cen) do různých stran, o jaký se spis pokusil na svých stránkách. Spolu s tímto důvodem ovšem zapůsobily také další, i jiného druhu, ale též padající na váhu. Vedle odborných kvalit je třeba výslovně zmínit ještě jednu význačnou vlohu: autor je totiž spisovatelem osvědčeným zároveň i na poli už víceméně beletristickém. Do češtiny byla ostatně přeložena právě jen první část jeho vzpomínek, autentických, ale zároveň i výsostně literárních.⁶ Ve svých dějinách reformace musel Eire pochopitelně použít poněkud jiný styl, čtou se ale dobře, ba výtečně. Navíc pak podobně jako Kaufmannovy knihy promlouvají také bohatým a komentovaným doprovodem kvalitně reprodukováných výtvarných ilustrací (poměrně hojně užívají též map, místy však schematických až k chybám).

Nicméně od předností přidaných a doprovodných se přece jen vraťme k obsahovému jádru díla, a to právě v bodech, v nichž se otevírá rozhovoru se zámořím, v daném případě s tradicemi evropského reformačního dějepiscectví. Ty v něm jistě resonují – jakkoliv je pravda, že i Eire je natolik americký, aby ve srovnání s Roperovou o poznání méně odkazoval k textům, nevydaným v jazyce spisu. Z rozsáhlého, strukturovaného seznamu literatury je dokonce úplně vyloučil a zařadil do něho pouze ta díla zahraničních autorů (okrajově i českých), jež jsou k dispozici i v angličtině. Jinojazyčným textům dopřál jistého místa jen v poznámkách (středměších a svým umístěním koncových); zejména pokud šlo o edice primárních pramenů.

Přesto Eire vzal do úvahy i evropské bádání, starší i novější, při vlastní reflexi látky více než leckterý jeho krajan a současník – nestrháván do extrémů snahou především uplatnit sám sebe revisí názorů dethronisovaných předchůdců a držet krok s módou (jaká zajisté nepoškozuje poznání pouze na západním břehu Atlantiku). Byl veden vůlí k synthese, jež sice chce dostát nárokům, spojeným s aktuálními posuny

5 14. února 2020; <https://buckleybeacon.com/2020/02/14/interview-with-professor-carlos-eire/> (29. 11. 2021).

6 Carlos M. N. EIRE, *Čekání na sníh v Havaně* (přeložila Daniela Feltová), Praha 2005.

historického bádání i ptaní, avšak vposled dosáhnout rovnováhy mezi výdobytky získanými za pomoci „nových i starých předpokladů“ (s. xii).

Rozhovor s odborníky v knize probíhá nepřímým způsobem, nakolik ji autor přednostně neurčil učenému publiku, nýbrž „začátečníkům a nespecialistům“ (jak říká vzápětí po předchozím citátu) – ale zároveň (a na stejném místě) nesmlčel, že i takovou kolegiální rozpravu skutečně a vědomě konal, souhlasně i kriticky. Anonymně potud, že na místech, kde referuje o dějinách bádání a stavu diskuse, představuje alternativy většinou povšechně. A činí tak i zde poměrně lehkým stylem; nikoli přetíženým theoretickou terminologií, spíše téměř esejistickým, který mu pomáhá udržovat celé obšírné dílo přehledné. Pochopitelně že se s ním opakovaně pohybuje i na hranicích mezi stručnou výstižností a zjednodušením a bude předmětem diskuse, kdy ji už překročil – kde skutečně pronikl do jádra věci anebo zůstal jen na jejím povrchu. Určitě však odolal jednostrannosti onoho typu kulturně-historických přístupů, jimž se velké souvislosti ztrácejí z dohledu a reformace pro ně fakticky přestává být nosným výkladovým rámcem a stává se spíše konvenční etiketou, protože jsou příliš zaujaty jednotlivými fenomény – třeba i četnými a nahlíženými v perspektivě povlovné společenské změny, ale navzájem přiřazovanými dosti kaleidoskopicky.

V jejich kontextu je však Eireho dílo netypické i tím, co bylo uvedeno výše, totiž že se vůbec zajímá o genetické spojnice vedoucí až do přítomnosti (a tím nejen o cizost minulosti, ale i o to, v čem nám zůstává vlastní). Autor se však tento přístup nebál deklarovat zcela otevřeně a obhájit si jej: třebaže hlavní důraz ve svém spisu klade na analýsu historických událostí z jistého období minulosti, má za obdobně důležitý i význam, jež mají pro lidi žijící o pět století později – pro jejich vlastní sebeporozumění anebo porozumění jejich západním současníkům. Potřebují si jej uvědomit tím více, že žijí ve „stále zapomnětlivější globální vesnici. Protože ti, kdo jsou neznalí minulosti, mohou být v přítomnosti mnohem snadněji ošálení a ovládání mocichtivými ideology anebo svými vlastními nejhoršími hnutími, byla tato kniha psána s pocitem naléhavosti“ (s. viii). Co však je zapotřebí nejen připomínat, ale také vysvětlovat, protože dnes už to většinou není chápáno intuitivně, je v první řadě fakt, že reflektovanou epochální změnu způsobilo náboženství – v době, kdy „redefinovat náboženství znamenalo redefinovat svět“ (tamtéž).

Zde vyjádřená vnímavost pro aktuální rozměr minulého a nesnadno pochopitelného podepírá autorovo porozumění pro výtežky badatelů, kteří pracovali s koncepcí konfesionalisace (ve Spojených státech nikdy příliš pevně neusazenou, ani v dobách její největší slávy). Nechtěl však zůstat práv pouze jim,

ale spojit jejich poznatky s přínosy pocházejícími ze školy těch, kteří se obraceli naopak hlavně k novověkému dědictví věku středního. Takový syntetický tah, uznalý vůči zásluhám protilehlých táborů, smí částečně připomenout obdobné snahy Kaufmannovy. Však se i u Eireho projevuje nástinem kompromisu, který se nechce nadbytečně rozčilovat ohledně otázky po epochálnosti reformace.

Na jedné straně má za pošetilé ji popírat, přistupuje (mlčky) na Kaufmannův závěr, že jinak by koncept reformace vlastně již pozbýval smyslu. Jakkoliv Lutherovo vystoupení nemohlo být „absolutním“ předělem, nestačí pouze připustit, že po něm už nic nebylo stejné jako předtím (s. vii.); platí právě: „Co uvedl roku 1517 do pohybu, nejen že změnilo tehdejší svět; nadále to formuje i náš svět dnes a vymezuje, kdo jsme my na Západě“ (s. viii; srov. také vyznání ze s. xvii, jak se toto autorovo přesvědčení upevnilo při práci na knize). Nicméně na druhé straně Eire i s novými kulturními historiky, které událostní přelomy příliš nezajímají, přece jen sdílí silně vyvinutý smysl pro postupné změny milieu – jež se s takovými zlomy vůbec nemusejí vylučovat, ale mohou se s nimi vzájemně doprovázet. A sdílí jej tak dalece, že se v tomto ohledu proudu momentálně sílícímu nejen nevymyká, ale dokáže vykročit i o nový kus dále směrem, který jiní teprve naznačili, a který přece jen hluboce zasahuje i sám pojem reformace.

Přede vším ostatním: V titulu spisu, kde se tento termín tak lakonicky a zdánlivě i prostě a jednoduše vyjímá, nestojí v původním, uvyklém a v Evropě nadále převažujícím singuláru, ale v plurálu – na místě, kam dosud pronikl jen příležitostně, ač stále častěji používán a zastáván uvnitř anglofonních textů. Je to slovo do prance, neboť, jak už bylo předesláno, ve své stále všeobsáhlejší inkusivitě ztrácí analytické funkce, podporované naopak vymezováním předmětu. Právě touto cestou se z pojmu „reformace“ postupně stává obecná etiketa, s volnou přibližností odkazující k jistému historickému období a věcnému komplexu. Takové hrozby se však Eire neobává, naopak si od rozšíření konceptu, krácejícího ruku v ruce s rozvolněním, slibuje hlavně jeho prohloubení, a ve své knize se k „představě vícečetných (*multiple*) reformací“ od počátku hlásí „v plném rozsahu (*wholeheartedly*)“ (s. xi; odtud i citáty v následujícím odstavci).

Risiko výše vzpomenutého „kusejrovství“ mu při tom ovšem neuniká úplně, takže považuje za nezbytné zároveň klást vyvažující důraz na „*interrelatedness*“ těchto reformací (tj. na fakt, že nejde o jevy pouze obdobné, ale že všechny tvoří vzájemně propojený řetězec) – což ale také zjevně považuje za dostatečný protilék. Jednotlivé reformace pro něho spojuje především onen moment, že na sebe navzájem reagují a profilují se jedna každá s polemickým ohledem k jiným.

V 16. a 17. století „byly všechny změny v náboženství formovány stejně tak v reakci či opozici ke druhým jako vnitřní logikou“; proto „žádné jednotlivé reformní hnutí této éry nemůže být plně pochopeno v izolaci ode všech ostatních“.

Na stejném místě Eire dodává, že „nazírání všech těch disparátních hnutí jako propletených reformací“ představuje jednu ze dvou „ústředních definičních charakteristik této knihy“, spolu s „nahlížením náboženství jako klíčového rysu celého věku“ (přičemž i v tomto případě akcent spočívá na vzájemných relacích, neboť „náboženství je zde chápáno jako způsob výkladu světa a součinnosti se světem“ a právě jeho vzájemné podmiňování s prostředím, ve kterém působilo, je hlavním předmětem zájmu).

Pro plastičtější představu a plnější pochopení této koncepce je však zapotřebí výslovně dopovědět, že Eire nemá na mysli pouze protestantské variety reformace. Má-li jít o veškerá „reformní hnutí“, pak ovšem i o římsko-katolická, a právě tím se od počátků vytváří základní polarita příběhu: protestanté se ve svém úsilí o křesťanskou obnovu stále víc vymezují a vyhraňují „protipapežensky“ – ale na druhé straně se děje totéž v obráceném gardu. Moment opozice a odporu Eire svým způsobem až nadsazuje; byl by mohl více povědět také o neméně reálných a zajímavých vzájemných inspiracích pozitivnějšího rázu, neboť oba bloky neměly společná zdaleka jen předreformační východiska.

Avšak je pravda, že zrovna v tomto ohledu je jeho postup mnohem spíše typický než výjimečný, a navíc podložený skutečnostmi, které přehlédnout nelze a podceňovány by jistě být neměly: ať již zamýšlela cokoli, ba ať již čehokoli jiného i dosáhla, fakticky reformace přinesla v neposlední řadě schisma a konflikt. Ani Eire ostatně nejde tak daleko, že by reformacím, o nichž mluví, přičítal pouze negativní efekty a neúspěch. Mnohem spíše chce říci, že protestanté a římsští katolíci stavěli moderní svět v ostré konkurenci reformačních projektů, přesto však za účasti obou stran.

Dodáme-li, že v tomto přístupu a akcentu se pochopitelně výrazně projevuje i konfesní příslušnost autora, není tím ještě podán žádný protiargument, jde jen o konstatování situace. Své noetické a hodnotové stanovisko má každý historik, i bez náboženské konfese. Potud by šlo dokonce o holý truismus. Zde však stojí za zmínku jmenovitě proto, že zjednat v rámci konceptu reformace místo pro předmět vlastního zaujetí je obecně jedním z hlavních, ba dost možná vůbec nejhlavnějším motivem riskantních snah o jeho redefinici. Tuzemcům je tato potřeba dobře známá a pochopitelná; vždyť českou reformaci někteří datují již od předchůdců předchůdců ve druhé polovině 14. století, aniž by se nechávali vyvést z míry

nesouladem tohoto výměru s usem většiny reformačních badatelů světa, naopak pro ně hledají dodatečné zdůvodnění.

Týž zájem však také snadno vysvětluje, proč tendence k zmnožení reformatí zapustila kořeny právě v odedávna konfesijně plurálním prostředí Spojených států amerických (kde jsou mj. silně zastoupeni také dědicové tzv. „radikální reformace“, jejíž postavení v tradičním konceptuálním rámci též vždy bývalo poněkud překérní). Svou roli tu ovšem hraje také jazykové předznamenání: angličtina přece dala přednost plurálům dokonce i v názvech celé řady vědních disciplín, nakolik se k jejich empiricky orientované praxi, zkoumající mnohost jevů, vztahuje dříve než k theoretické, „filosofii“, pátrající po pojmové jednotě (nehledě na sílu nominalistických tradic i na filosofické úrovni) – takže v současném klimatu, které dosti nahlodává i představu jednoty dějin, jsou její mluvčí snadněji nakloněni týž model postupně aplikovat právě též na „*Histories*“.

Ale i když rozmanité předpoklady a stanovíště mohou podporovat společnou tendenci, nemělo by udivovat, že se při její artikulaci přece jen promítají do různých přístupů a podání. Pro římsko-katolické verse pluralisace reformatí je příznačné, že jimi zároveň silně prosvítá základní dualita mezi reformatemi protestantskými na jedné straně a římskou na druhé. Dosti zřetelně, byť jen na pozadí, tomu tak ostatně bylo i v práci „sekulárního“ historika Thomase A. Bradyho Jr. o „Německých historiích ve věku reformatí“, vlivného činitele obratu ke konceptu vícečetných reformatí.⁷ Nápadným příznakem je u Bradyho např. vyhrazení *C* ve slově *Church* pro universální Církev – římskou. Reformati uvozoval velkým písmenem, kde měl na mysli celý komplex všech, po jednotlivu psaných s r (uprostřed textu, zatímco nadpis dodržel běžný usus angličtiny, vztažený k veškerým substantivům); ovšem právě až poté, co katolická do tohoto komplexu byla zahrnuta.

Eire zašel ještě o další kus dál, když s tímto odlišením nepracuje, ale důsledně užívá velké litery, a koncept reformace tak činí plurálním definitivně. Otevřeně také pojmenovává důvody, proč jeho souvěrci na tradiční, protestantsky profilované pojetí nikdy tak docela nepřistoupili a vždy měli potřebu je revidovat: připomínalo program, ke kterému se hlásila konkurence, jež z něho sice vycházela, ale v jejich pohledu jej nenaplnila (už jen tím, že církev rozdrobila), či přinejmenším ne tak dobře jako posléze církev římská (srovnej s. ixn.). Ne že by se ovšem Eire sám jednoduše ztotožňoval se staršími formami tohoto antagonismu. Přes pozdější diskuse se k nim nevrací a patřičně se hlásí nikoli do řad „držitelů Pravdy“ (srov. x), ale těch, kteří se nedávají vést pouze konfesijními zájmy, při nedostatku vyvažujících

7 Thomas A. BRADY Jr., *German Histories in the Age of Reformations, 1400–1650*, Cambridge 2009.

(sebe)kritických zřetelů snadno zaslepujícími. Přesto však pochopitelně vítá, pokud i hlasy těch, kteří k problematice přistoupili z jiných než církevně-theologických hledisek, jeho vlastní konfesijní stanovisko mohou spíše posilovat než naopak.

Pomáhají mu odlehčit břemeno pojmu protireformace, který sice ani podle jeho názoru není úplně neopodstatněný, ale vyjadřuje pouze jednu dimenzi věci a je obtížen konotacemi akce opožděné a reagující na cizí podněty. Může se tak od nich oprostit ještě silněji, než docílili ti, kteří se spokojili s jedinovským doplněním termínu protireformace jeho spojením s doprovodným souslovím katolická reforma. Mluví-li se rovnou o reformaci, je přece zřejmé, že jakkoliv po svém, je tímtež, čím chtěla být reformace protestantská, a tím snadněji může být vyvolena jako lepší stránka. Ačkoli – neznamená i toto stále ještě ohlížet se po jiných až příliš a ucházet se o metu, kterou vytyčili oni, zatímco výraz protireformace jasněji vypovídá, že cíl byl stanoven jinak?

Tato debata nutně bude pokračovat, zde se však spokojme s podaným nástinem a povšimněme si také jednoho z prvních důsledků, jež z konceptuálního zmnožení reformací pro jejich zastánce vyplývají celkem jednotně, bez ohledu na bližší názorové zařazení – totiž nová elasticita a šíře též v časové dimensi. I ta o sobě dala vědět již v titulu Bradyho knihy, třebaže jím zvolené časové mezníky byly podmíněny také politickou (a ústavní) složkou dějin říše, již se zabýval neméně než církevně-náboženskou. Ale i když u Eireho tato druhá stojí relativně jednoznačněji v popředí, v periodisaci se téměř neodlišil.

Je u něho ovšem hodné pozoru, jak časové rozvolnění umí uvést do souladu s podržením značně přesné datace začátku reformace Lutherovy, jehož jsme si mezitím již mohli povšimnout – zatímco jinými zastánci plurality reformací bývá tento milník v plynoucím toku dění rozpouštěn ještě silněji. Eire jeho význam uznává, ale dovolává se skutečnosti, že jej nelze pochopit bez znalosti předcházejícího stejně jako následujícího (s. xiv). Což je pochopitelně pravda, a jsoucí dost nasnadě, ale v dané souvislosti také pozakrývá „kouzelnický trik“, ke kterému se snadno nabízí námitka: je-li dobrým odůvodněním, proč vyprávění začít před Lutherovým odpustkovým sporem, není stejně reálným důvodem pro posouvání počátku reformační epochy jako takové. I při psaní dějin dejme tomu světových válek by bylo těžké pominout v úvodu konstelace, ze kterých se zrodily, přesto však víme, kdy začaly.

V tomto smyslu lze autorovi, který výslovně přiznává, že před rokem 1517 lze mluvit pouze o předchůdcích reformací, vskutku předhodit nedůslednost. Vystavil se jí však, protože chtěl zřetelně vyjádřit, že jakkoliv luterská reformace přišla jako první a sehrála roli velkého katalysátoru, přesto posléze zůstala jen

jednou z mnoha, které vesměs měly již starší kořeny – a měla je právě ona římská, jež se nemá jevit pouze a především jako protireformace.

Reformace tedy i pro Eireho nabyla touž vlastnost, jaká již pro starší historiografii v obdobné intenzitě vyznačovala renesanci: stala se z ní „éra bez pevného počátečního data i bez jasného ukončení“ (s. xiv). S tím nutně souvisí přibližnost použitých mezníků. Autor ji zdůrazňuje a využívá ji uvnitř textu k příležitostnému překračování udaných dat o znatelný kus – nicméně vyznačil je hned v podtitulu, a jak již bylo řečeno, stanovil je velmi podobně jako Brady. Pouze posunul začátek o půlstoletí dále, k roku 1450; z víceroch nakumulovaných důvodů, z nichž však na popředním místě stojí epochální Gutenbergův vynález tisku pohyblivými literami jako základ „informační revoluce“ (s. xiii). V závěru epochy už Eire nevidí momenty obratu podobně nahromaděny, jeví se mu tedy „poněkud rozostřeněji“; přidržuje se však zřetelného zářezu daného koncem třicetileté války, byť s číselným zaokrouhlením (tamtéž). V jiném ohledu však oběma věnuje obdobnou pozornost a přičítá jim obdobný význam: je hodné pozoru, že autor v souvislosti se svým synthetickým přístupem právě výslovně odůvodňuje onu takto vyznačenou „delší časovou linii“ jako kombinaci poučení jak u ekumenicky laděných a medievisticky zaujatých přímluvců procesuální kontinuity, tak i u proponentů konfesionalizační teorie, tážících se po kořenech moderny (s. xv).

V odůvodnění tedy u Eireho najdeme specifické prvky, leč výsledek je charakteristický pro širší proud. Na ještě celkem neutrální a obecněji adaptovatelné rovině se mu říkává „dlouhá reformace (*long reformation*)“. I Eire k tomuto usu odkazuje, ale nestaví jej do popředí. Silněji pracuje s jiným termínem, který také pojal do podtitulu, kde mluví o „raně novověkém (resp. moderním) světě“. Vysvětlující přiřazení celé této éry k titulu „Reformace“ představuje náročnou rovnici, logiku ovšem jistě nepostrádá. V souladu s nastíněnou koncepcí se dílo skutečně muselo rozrůst spíše už v dějiny doličného věku, třebaže nikoli „totální“, ale výchozím zřetelem k reformačnímu impulsu (a výkladovému klíči) vedené, a tím do jisté míry přece jen nadále i vymezené.

Především se tak profilovaly jako dějiny mnohostranného, přímého i nepřímého společenského působení snah o obnovu křesťanského náboženství v příslušných staletích. Méně přesné už by bylo mluvit i o obecných církevních dějinách doby, neboť spis nejen že se nezabývá všemi oblastmi církevního života (zatímco u vybraných si pro změnu všímá jejich širších kontextů, dalece přesahujících do dalších životních sfér), ale také pomíjí celé větve křesťanstva, které nebyly protestantským ani římskokatolickým reformováním a jejich vzájemnou konkurencí dostatečně intenzivně

dotčeny – ačkoli o příslušných vlivech na pravoslavné prostředí by se přece jen něco říci dalo, takže zde může být shledáno jedno z prázdných míst spisu, který jinak v některých ohledech budí dojem „sumy“.

V každém případě v sobě sjednocuje, jak Eire sám podotýká, hned čtyři knihy, které by jinými autory s ohledem ke starším konvencím byly v té či oné míře koncipovány jako samostatné (s. xv), zatímco jako části jednotného celku, uvedeného jedinou předmluvou a uzavřeného jediným epilogem, na sebe vůčihradně odkazují a činí názornější nemožnost některou z nich plně pochopit bez ostatních.

První část, nadepsaná „Na pokraji (*On the Edge*)“, zahrnuje, co se mezitím již stalo pevnou součástí standardních přehledů reformačních dějin, pravidelně nazýváno „předpoklady“ reformace či podobně. Ani Eire se z tohoto vzorce úplně nevymyká, nakolik, jak již víme, do 15. století také situuje „předchůdce“ – i když zdůrazňuje, že též „katolické reformace“. Především se zde však líčí onen „sud prachu, který pak stačilo zapálit“ – jakkoliv jeho komponentami nebyly pouze „zlořády“, což už je mezitím také obecným konsensem badatelů (srovnej s. vii).

Rozhodující výbuch ovšem volky nevolky způsobil Luther. Vystavuje se tedy otázce, zda římská církev začala se svou reformací ještě před touto explozí, Eire soudí, že kladně by zněla odpověď z posic starého konfesionalismu, zatímco výdobytkům historiografie přes konfesijní hranice spolupracující je práva odpověď zamítavá. Již před Lutherem zde byly reformní snahy, ale k tomu, aby „přistoupil k reformě úplně novým způsobem a znovu se našel (*to reinvent itself*)“ byl římský katolicismus přiměn až výzvou, již před něj postavil výbušný nástup reálných alternativ (s. 129).

Proto na druhém místě následuje a začátek vlastních reformačních dějin představuje část nadepsaná „Protestanté“ – obsahující zhruba totéž, čemu se dějiny reformace říká obvykle. I v Eireho knize tento díl ostatně zůstává relativně nejrozsáhlejší; nicméně autor se zjevně vynasnažil i proporcemi všechny čtyři části alespoň přiblížit a zhruba vyvážit.

Třetí již na druhou časově nenavazuje, tvoří k ní paralelu ze strany „Katolíků“. A stěží koho překvapí, že právě v ní se autor projevuje nejvirtuosněji a právě ji lze považovat za nejprínosnější. A nejen kvůli její obsáhlosti – třebaže již ona koná své, neboť bohatstvím dat se jí pochopitelně těžko mohou rovnat přehledy reformačních dějin, jako jsou Kaufmannovy či Leppinovy, jež „transformaci římského katolicismu“ věnovaly po kapitole, resp. oddílu, natož ony od Dingelové, která ji jako jiný příběh nechala stranou a spokojila se s pojednáním protestantsko-katolických interakcí. Naopak Eire, který své kapitoly o protestantských reformacích celkem konvenčně

končí vesměs již v 16. století, ve třetím díle s ambicí „prozkoumat raně novověký katolicismus v celé jeho složitosti“ (s. xvi) bez rozpaků postupuje někdy až do 18. století.

Činí tak jmenovitě tam, kde líčí katolické misie v zámoří. Tím ovšem vzniká další rozpor, či přinejmenším nerovnováha, jak ve své recenzi v britském internetovém magazínu „*Reviews in History*“ zaznamenal Sam Kennerley, vědecký pracovník historické fakulty v Cambridgi: takovým přesahem do období, kdy již rozvinuly svou působnost i misie protestantské, Eire oslabil jinak validní argument, proč tyto pominul jako fenomén až poreformační.⁸ I s touto výhradou jsou ovšem právě misie prvkem, který v knize zvláště jasně a široce otevírá světovou dimensi. A to ne bez pozoruhodného zpětného efektu ve vztahu k „srdci“ Evropy: jestliže literatura soustředěná na reformaci protestantskou českým zemím obvykle věnuje pozornost hlavně v souvislosti s husitstvím, u Eireho tento moment sice nechybí, ale ve třetí části vystupují ve spojení s nimi podobně výrazně pro změnu jesuitští misionáři. I obrazem je zastoupen vedle Jenského kodexu František Xaverský na Karlově mostě jakožto symbol propojení misie mezi pohany i kacíři (srovnej včetně souvisejícího textu s. 519n.).

S bělohorským zlomem v průběhu tuzemských dějin se ovšem do zorného úhlu pohledu dostává již i čtvrtá část spisu, o „Následcích“ na obou či všech stranách, uvnitř rámce, který jinde už bývá pojednáván jako „konfesionalisovaný svět“ (z velké části časově přesahující do 17. století) – v charakteristickém souhledu paralel i diferencí, jaký se Eire svým způsobem snaží uplatňovat od počátku. Přičemž je pro něho podstatným thematem právě i ambivalence těchto následků, zahrnující rozmanité druhy násilí a rozličné druhy ztrácení víry: „Nejintenzivnější perioda christianisace v dějinách Západu paradoxně vedla k nástupu sekulárního dechristianisujícího naladění“ (s. 686). Přesto však tyto pustošivé potence nedosáhly platnosti posledního slova, neboť zároveň „udatné duše na všech stranách čas od času nejneočekávanějšími způsoby dosahovaly nových výšin duchovní a morální velikosti. I ne jeden ze sekularistů a materialistů dosud nacházel a stále nachází potěšení ve zjištění, že reformátory a disidenty raného novověku může považovat za vlastní předchůdce“ (s. 756n.).

Celá tato výstavba je důmyslná, a přitom zřetelná, snadno srozumitelná, napomáhá již zmíněné přehlednosti obsáhlého díla. Důvtipnou povahu má též osobitý moment, jež všechny části spíná: každá je uvedena krátkým „preludiem“, jež se v odpovídajícím časovém bodu a souvislosti dotýká procesu přestavby basiliky

8 <https://reviews.history.ac.uk/review/2109> (29. 11. 2021).

sv. Petra ve Vatikánu, od jejího plánování až po posvěcení novostavby. Nebude ve vzájemném odporu, přiznáme-li, že jde o vhodně volený prvek narativu – a zároveň v něm zaregistrujeme další příznak autorovy v základě římské perspektivy. Ostatně zaznamenejme, že Lutherovu návštěvu „věčného města“, jež otevírá druhý díl, i Eire nadále situuje do roku 1510. Nejnovější bádání v příslušné oblasti je jím tedy recipováno omezeně; což také přirozeně koresponduje se zřejmým úsilím nerozepisovat se o úvodním protagonistovi reformace příliš do široka a ušetřit místo pro jiné (třebaže jako jedinci se mu i tak z logiky věci dostává více prostoru než komu jinému).

Tento moment by mohl symbolicky uvodit závěrečné shrnutí: Eireho spis patří k velmi zajímavým příspěvkům k soudobému vykreslování reformační doby a určitě je hoden doporučení k četbě. Mohutný záběr a vzájemné provázání všech čtyř částí, které zahrnul, jistě patří k jeho přednostem. Daří se mu tak se zásluhou názorností ukázat, jak významné místo reformace v dějinách raného novověku jako takového zaujala a s jakou hybnou silou, na kolika stranách a na jak četných úrovních je reformační impulsy přímo i nepřímo prostupují, především v první polovině epochy. Nicméně reformace sama se v této šíří s paradoxní logikou poněkud rozpouští, „o sobě“ zde není představena tak docela zřetelně a pronikavě. Zvýraznění interdependence mezi protestantskou reformací, protireformací a katolickou reformou se prokázalo být dobrým nástrojem pro proniknutí náboženských dějin raného novověku, ne však ve stejné míře pro práci se samotným konceptem reformace. V tomto ohledu navržené důsledky dostatečně nepřesvědčují.

Vlastně by se asi spíše hodilo titul a podtitul díla vyměnit a konstatovat, že před sebou máme dějiny raně novověkého světa mezi polovinami 15. a 17. století, ve kterých je toto období představeno jako „věk reformy“, o které psal (s poněkud jinou, hlouběji do minulosti posunutou periodisací) již před čtyřmi desítkami let Eireho učitel Steven E. Ozment: o času reformování, mnohostranných obnovných snah, jež se v něm otáčely kolem náboženského středu.⁹ Eire na rozdíl od Ozmenta rovnou v nadpisu mluví místo o reformě o reformacích, ne nepromyšleně – ale možná přece nedomyšleně.

Některé námitky již byly naznačeny výše. Otázky se vznášejí také nad epilogem, kde autor ze svých pozorování vyvozuje určité theoretické závěry (741–757) a pro paralelnost reformací při tom adaptuje dokonce i these Maxe Webera, které německý sociolog sám původně uplatnil, a to způsobem jistě jednostranným a v tomto ohledu mezitím překonaným, ve prospěch protestantismu (ba jeho

9 Steven E. OZMENT, *The Age of Reform, 1250–1550. An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*, New Haven 1980.

určitého směru). Protestantská reformace je podle Eireho původcem novověké fragmentace západního křesťanství, logicky podporující také sekularisaci. Nicméně na smysluplném naplnění chaosu, který z ní vznikl, pracovaly oba konkurenční směry, a sice v dynamické polaritě protilehlých tendencí: kde protestantismus vsadil na desakralizační (a laicizační) tendence, zatímco katolicismus oponoval hypersakralizační materiálnímu světu. Úvahy jsou to podnětné, do jisté míry je lze akceptovat a zužitkovat, leč – což vposled právě ony nedefinují to, co Eire jmenuje katolickou reformací, *par excellence* jako protireformaci, již se tak usilovně snažil relativisovat a posunout do pozadí?

Pro tuto chvíli rozhodně hrozí stupňování terminologického zmatku. A pokud by se specifický rozdíl termínů, nakonec i mezi reformací a reformou, prostě setřel, šlo by oproti Eireho úmyslu spíše o návrat několik staletí nazpět než o pokročení vpřed. Zůstává dost důvodů pro to, nevydávat se kvapně navrženou cestou a vyčkat, nebude-li tento pojmový experiment shledán výpravou do slepé uličky – třebaže momentálně působí přitažlivou silou, i mimo Ameriku. Není divu, že právě Yaleská universita povolala do svých řad z nitra evropského kontinentu zrovna Leppina, který s pohledem na anglosaské kolegy také vítá přinejmenším tendenci rozšířit „pojem „reformace“, a tím jej učinit měkčím a přizpůsobivějším“ (*Transformationen*, s. 24).

Celkové přehledy od autorských kolektivů

Ulinka RUBBLACK (Ed.)

The Oxford Handbook of Protestant Reformations

Oxford – New York, Oxford University Press 2017, xix + 823 s.,

ISBN 978-0-19-964692-0.

Helga SCHNABEL-SCHÜLE (Hg.)

Reformation. Historisch-kulturwissenschaftliches Handbuch

Stuttgart, J. B. Metzler 2017, X + 378 s., ISBN 978-3-476-02593-7.

O reformacích v plurálu mluví i titul podobně široce založeného i objemného (a poněkud méně rozsáhle, ale také zajímavě ilustrovaného) svazku, vydaného v roce 500. výročí v řadě „Oxfordských příruček“ (ve své vlastní intenci „autoritativních“); třebaže zároveň vymezuje, že tentokrát půjde opět výslovně